

A náznánfalvi zsinagóga elméleti rekonstrukciója

A titok a múzeumi műtárgyak sajátja. A muzealizáció folyamata ugyanis kiveszi a tárgyakat eredeti közegükből, közösségeikből, hogy múzeumban kiállítva minél több ember számára megtekinthetővé váljanak, és a róluk összegyűjtött információk hozzáférhetőek legyenek.¹ A tárgyak fizikai hordozói a hozzájuk társított értékeknek, lenyomatai készítőiknek, megrendelőiknek, közösségeiknek, történelmi és társadalmi viszonyrendszereiknek,² és magukban hordozzák egykori kontextusukat. Ameddig örökségünk érzékekkel megfogható részei, addig jelentésük formálódik, további jelentésrétegekkel gazdagodik, értelmezéseink és a környezetükben történő változások által.³ Időbeliségük számunkra természetesen a fizikai jelekből nyilvánul meg, a kopások, törések, fakuló színek árulkodnak a történetükről. Azonban állapotuk fokozatos természetes (és a múzeumokban lelassított) romlása a hordozott információk eltűnését jelenti.⁴ A titok az, ami betölti az információk közti réseket. A titok az információk nyers, kutatandó formája. A műtárgy titkának felfedése nyomainak visszakövetését jelenti, ami a levéltár és a múzeum feladata.

A titok felfedése egyben a műtárgy megfejtése. A provenienciakutatás visszafejti a tárgy történetét, annak keletkezésétől és használatának korszakától a múzeumba kerüléséig, és azt követően is. A műtárgy kuta-

□ Boronkay Kinga Dorina tárlatvezető, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár; e-mail: boronkay.kinga@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2981-3255; Király Mátyás levéltáros, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár; e-mail: kiraly.matyas@milev.hu, ORCID: 0009-0006-0678-9307.

1 Bennett, Tony: *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London – New York: Routledge, 1995. 59–63.; Fejős Zoltán: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 2003. 39–52.

2 Fejős, 2003. 83–92.

3 Fejős Zoltán: Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. *Néprajzi látóhatár*, 22 (2), 2013. 32–65.; Fejős, 2003. 39–52., 53–66.

4 Fejős, 2003. 83–92.

tásának párhuzamos útja a tárgy primer tulajdonságainak értelmezése, hiányosságuk esetén szimbolikus pótlásuk, felhasználva minden számkra elérhető forrást, eszközt és tudást. Így tettünk a náznánfalvi fapanelek esetében is. Fotódokumentációk és visszaemlékezések segítették munkánkat. Az időközben elfedett, de a tárgy által továbbra is hordozott információk a kutatás, a restaurálás és a tárgy eredeti kontextusában való interpretációja által oldhatták fel a műtárgyat övező titkot.⁵

A közösség és imahelye

A 18. századi Erdélyben Gyulafehérvár után a második legnagyobb zsidó közösség a náznánfalvi volt. Az Erdélyi Fejedelemség korai időszakában megjelentek az Oszmán Birodalomból érkező zsidó kereskedők. Gyulafehérvár olyan kereskedelmi csomópont volt, ahol külföldiek is szabadon kereskedhettek. Hasonló központ volt még Szászsebes, Brassó és Szeged is, azonban ott a kereskedőréteget a görögök alkották. A szefárd zsidók az oszmán fennhatóság alatt lévő magyar területek, az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség között tudtak áruforgalmat lebonyolítani nyelvi és kapcsolati előnyeiknek köszönhetően. A fehérvári *bét dinre* (rabbinikus bírói testület) már 1591-ből van adat, majd 1623-ban kapnak hivatalos jogot, Bethlen Gábor fejedelem kiváltságlevele által.⁶

Ebből adódhat a feltételezés, hogy a náznáni zsidók jó része gyulafehérvári balkáni szefárd zsidókból állt. Marosvásárhelyen – más királyi városokhoz hasonlóan – továbbra sem élhettek zsidók, így Gyulafehérvára és Náznánfalvára összpontosult a letelepedés, ami az utóbbi esetben a Barcsay család birtokát jelentette. Az 1753-as összeírás adatai szerint a zsidó közösséget 24 adóköteles zsidó férfi alkotta az idetartozó marosszentkirályi és folyfalvai zsidókkal együtt, ami 200–300 személyt is jelenthetett.⁷

A helyi zsidó népesség eredetében heterogénnek mondható. Ahogy ezt a későbbiekben látjuk, maga a világi vezető is szefárd zsidó volt, de egy korai adat mutatja, hogy lengyel területekről is érkeztek ide zsidók, habár a szefárdokhoz képest jóval később. Lengyel területről származó

5 Fejős, 2003. 83–92., 39–52.

6 Eisler Mátyás: *Az erdélyi zsidók múltjából. A fejedelmi korban*. Kolozsvár: Ajtai Nyomda, 1901. 5.

7 Löwy Ferenc: Erdély legrégebbi zsidó temploma. *Magyar Zsidó Almanach*, 1, 1911. 145.

zsidókra vonatkozó adatot találunk az 1735-ben kamarai rendeletre készült zsidóösszeírásban Károlyfehérváron (Gyulafehérvár). Egy ottani illetőségű, Mardochaeus Isakar nevű zsidó apjával, a Náznánfalván élő Mardochaeus Isakarral együtt fizette az országos és püspöki hozzájárulást, 13 forint 60 dénárt. A család bécsi és lengyel királysági árukkal kereskedett belföldön. A húsz év körüli férfi lengyelországi eredetűnek vallotta magát, de helyben született. Tehát apja még lengyel földről érkezett először Károlyfehérvára, majd onnan költözhetett át Náznánfalvára.⁸ Löwy Ferenc hivatkozásaiból kiderül, hogy Gyulafehérváron komoly csatározások és nézeteltérések mellett éltek együtt a régebben jelen lévő szefárdok és a később érkező askenázok.⁹ Náznánfalván erre az ellentétre utaló forrás nem maradt fenn.

A közösség első ismert rabbijai Léb ben Mózes és Léb ben Ábrahám voltak, később pedig Benjámin Zeév Wolf (1764–1777), aki leveleiben Náznánfalva rabbijaként hivatkozik magára, de ő volt egyben az erdélyi és gyulafehérvári főrabbi is.¹⁰ Későbbi időkből nem maradt fenn adat a közösség rabbijairól, de a marosvásárhelyi levéltárban őrzött anyakönyvekből kitűnik egy *mohel* neve, aki a 19. század közepétől tevékenykedett a térségben: Diamanstein Lázár 1861-től végezte a körülmetéléseket. Az anyakönyv lezárultával is működhetett Náznánfalván és környékén, mivel a marosvásárhelyi születési anyakönyv szerint még 1900-ban is végzett körülmetélést Vásárhelyen.¹¹ Sajnálatos módon nem található róla egyéb irat vagy feljegyzés, de annyit meg lehet állapítani, hogy a körülmetéléseken túl számos házasságnál volt jelen mint tanú és anyakönyvvezető. Ezekből feltételezhető, hogy vallási ügyekben fontos szereplője lehetett a közösségnek.

Miután a 19. század közepén engedélyezték a zsidók letelepedését Marosvásárhelyen, a közösség fokozatosan fogyni kezdett, végül az 1910-es évekre elnéptelenedett. Más forrás szerint 1920-ban még 5 zsidó élt Náznánon.¹² Mivel bőségesen találunk a helyi zsidó temető-

8 Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: MZsML), XVI. Egyedileg gyűjtött iratok gyűjteménye.

9 Löwy Ferenc: Négy okmány az erdélyi zsidóság múltjából. *Erdélyi Zsidó Évkönyv*, 5701 (1940–1941). 152–156.

10 Eisler Mátyás: Az erdélyi országos főrabbi. Kiadatlan kútfők alapján. *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, 1901. 221–244.

11 Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș, Târgu-Mureș, Sâncraiu de Mureș. Ortodox zsidó születési anyakönyvek.

12 Cohen, Yizhaq Yosef: *Sages of Transylvania 1630–1944*. Jerusalem: Machon Yerushalayim, 1989. 273.

ben az 1920-as és 1930-as évekből származó sírköveket, valószínűleg nem néptelenedett el teljesen, de pontos adat nem áll rendelkezésre. Az alábbi táblázat összesíti az ismert lélekszámadatokat.¹³

Évszám	Náznánfalva	Marosszentkirály
1753		
1767–1769	55–60 család	
1776–1778	129 család	
1781–1782	80–100 család	
1840	54 fő	147 fő
1850	47 fő	112 fő
1869	22 fő	108 fő
1880	43 fő	50 fő
1910	20 fő	33 fő

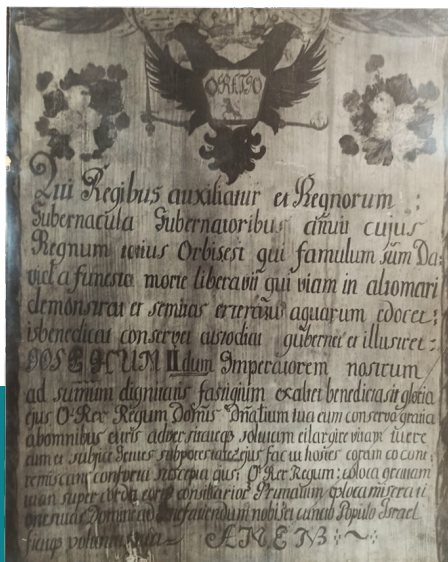
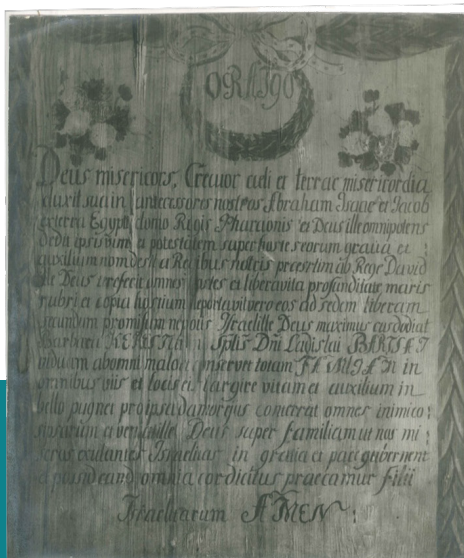
Náznánfalva és Marosszentkirály zsidó népessége 1753 és 1910 között (saját szerkesztés)

Hogy milyen volt a kapcsolatuk a vegyesen román és székely többségi társadalommal, azt Orbán Balázs és Löwy – némileg idealizált – leírásából ismerjük:

„Hogy a zsidók is nálunk inkább voltak védve, mint bárhol, kitetszik Marosszék 1794-ki gyrás [gírás] gyűlése 295 határozatából, melyben éppen a náznánfalvi zsidókra vonatkozólag (ezek kérelme folytán) ki-mondatik: hogy közterheket nem viselnek, mivel a határon földet nem bírnak, közjavakból nem részesednek, mit bírnak, taxára bírják, lovuk tilalmasba nem jár, valamint útcsinálással sem tartoznak, mert idegen is jár ott, s az sem csinálja; sáncásással sem, mert a rétekből, melyek körül ily sáncok vannak, hasznot nem vesznek, házuk előtt önként is kiássák, valamint strázsálással sem, levén kereskedők s sok adót és subsidiu-

¹³ Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként, 1840–1941*. Budapest: KSH, 1993. 200.; Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. <https://varga.adatbank.ro>, 1999–2025, <https://varga.adatbank.ro/?pg=3&action=etnik&id=1095> (letöltés ideje: 2025. április 28.).

mot adván úgyis stb.”¹⁴ „Az érdeklődő könnyen megtudhatja, hogy ez a zsidó templom. Még pedig Erdély legrégibb zsinagógája; ezt azonban csak kevesen tudják. Mikor először jártam ottan, csodálkozva néztem a teljesen szabadon álló templomot. »Hát aztán nem bántja senki ezt a templomot?« kérdeztem a szomszéd székelgy gazdát. Az nagyon furcsán nézett reám: hogy is lehet ilyet kérdezni! »Nem bántja ezt, uram, senki; nem is bántotta soha.« Názánfalvát türelmes nép lakta.”¹⁵

A názánfalvi zsinagóga két oratíotáblájának fényképe. MILEV

A názánfalvi és szentkirályi zsidók 1747-ben építették az első zsinagógájukat. A kívülről korántsem hivalkodó, pajtaszerű építményhez – a dekorációk között megbúvó felirat szerint – 1785-ben hozzáépíttetett a közösség világi vezetője (*rasekol*), Mózes Izsák Frankl. Ugyanekkor kerülhettek fel a festett díszek is a falakra.¹⁶ Özvegy Barcsay Lászlóné, született Keresztúri Borbála a fából készült templom felépítését telekadománnyal támogatta. Iránta érzett háláját és II. József uralkodó felé

14 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest: Ráth Mór, 1868. IV. 187.

15 Löwy, 1911. 144.

16 Eisler: *Az erdélyi országos főrabbi*, 1901. 221–244.; Eisler Mátyás: *Názánfalvai zsinagóga*. In: Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: A Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 1929. 640.

tanúsított lojalitását kifejezendő a közösség két latin feliratos fatáblát helyezett el a zsinagógában a nyugati falra, szemben a tóraszekrénnel.¹⁷

Mózes Izsák Frankl személye összeírásokból is azonosítható. Az 1781-es konskripció szerint Mózes Izsák a Barcsay földjén elhelyezkedő Náznánfalván lakott, és tizenegy évvel korábban Gyulafehérvárról érkezett. Apja Dávid, és a II. József-féle névrendelet során a Frankl nevet vette fel. Ebből Löwy Ferenc arra következtetett, hogy a Frankl (spanyol Frank) név a szefárd zsidókra utal.¹⁸ Ugyancsak ő tárta fel, hogy egy 1802-ben kelt körözőlevél alapján Franklhoz betörő rablók a pénzén kívül ellopták a zsinagóga rituális tárgyait is, melyek használaton kívül a vezetőnél lehettek elhelyezve. Az eltűnt tárgyak a következők voltak: „Mózes táblája ezüstdől, láncokkal, melynek a közepén egy nagy sárga topázkő volt [tóravért]; egy ezüstdől készült emberkar [tóramutató] kézzel együtt aranyos, mely kockás munka; egy ezüstdől filegrám munkával készült Bábel tornya (*havdóló*hoz való fűszertartó), melynek tetején vadkecske volt megaranyozva, az oldalán óraforma vagy fonatba kötve, a közepén egy kicsiny ajtó zárral és aranyos kulccsal; a Hámán históriája pergamentre írva ezüstdőlben [Eszter-tekercs / *megilla*].”¹⁹ Löwy cikke szerint 1911-es látogatásakor egy kilencvenéves náznánfalvi zsidó azt mesélte neki, hogy ő még találkozott egy Mózes nevű emberrel, aki építette a zsinagógát (pontosabban renováltatta és kibővítette).

A náznánfalvi zsidóság emlékét helyben a falu két megmaradt zsidó temetője őrzi. A régebbi Náznánfalva közepén a főutcára néző házak mögött helyezkedik el, a jelenlegi gondnok kertjében. A sírkövek többségének faragása a barokk stílus jegyeit mutatja, a 18–19. században készültek. A legrégebbi sírkő azonosítása, ami választ adhatna az első zsidók kilétére és a közösség létrejöttének időpontjára, nem lehetséges, mivel lekoptak a sírfeliratok. A legrégebbi általunk megfigyelt sírkő a 18. század utolsó harmadából származik, de a temető köveinek többsége a 19. század közepének első felére datálható. A körülbelül 45 darab, többségében mészkőből készült sírkő egy része barokk, míg a többi az erdélyi Maros és Hargita megye 19. század közepi sírköveinek stílus- és anyaghasználati jellegzetességeivel áll rokonságban. Ilyen kövek talál-

17 Lengyelországi faszinagógáknál bevett gyakorlat az uralkodó tiszteletére ilyesfajta táblát állítani, talán bizonyítani lehetett vele lojalitásukat, ha éppen vád alá kerültek. <https://cja.huji.ac.il/wpc/browser.php?mode=alone&id=233157> (letöltés ideje: 2025. október 10.).

18 Löwy, 1911. 144–147.

19 Löwy, 1911. 145–146.

hatók Vásárhelyen, Erdőszentgyörgyön, de Bözödújfaluban is. Szimbólumaik között láthatunk kígyót, nyílveszőt, koszorúkat, menórát, virágmotívumokat, madarakat, kohanita kezét és a női sírokra jellemző szimbólumot, gyertyatartókat is.

Sírkövek a náznánfalvi régi temetőből

Perri (Friedmann) Jicchák (szerk.): A marosvásárhelyi zsidóság története. II.

Tel-Aviv: k. n., 1977. 34.

Az újabb temetőben már a modern temető képe is jelen van a jellegzetes erdélyi sírkövek között: gránit- és márványobeliszkek, és megjelenik a műkő használata is. A legújabb sírkövek – ha a holokausztáldozatok neveinek a rokonok sírkövére való felvéseit nem tekintjük – az 1930-as évekből datálódnak. 236 darab sírkő van azonosítva, a hátsó, régebbi részen az erdélyi stílusú sírkövek a 19. század közepéről származnak, nagyjából a fele ilyen, a 20. század eleie pedig már az említett műkövekből készültek. A temető alig használt részén egy *ohel* is elhelyezkedik, melyet ez idő szerint a temetőből lekaszált széna tárolására használnak. Az *ohel*ben nyugvó személy a nadvornai haszid rabbidinasztia egyik leszármazottja. Nyughelye felveti a kérdést, hogy volt-e haszid jelenlét a közösségben. Az *ohel*ben 1928-ban eltemetett, Mihalovicból származó Jechiel Leifer rabbi sírkövén vásárhelyi rabbikként van megnevezve,

tehát legalábbis Marosvásárhelyen éltek haszidok. Az egyik fotó, amely náznánfalvi zsidókról készült, haszid zsidókat is megörökített. A fotón két kalapos, öltönyös alak és négy *talit*ba burkolt haszid látszik. A képet datálás nélkül közölték a következő aláírással: „Marosszentkirályi zsidók szombaton útban a templomba.”

Marosszentkirályi zsidók szombaton útban a templomba
Perri (Friedmann), 1977. 65.

A temetőről írásos emlék is fennmaradt. A Marosvásárhelyi Ortodox Hitközség 1928-ból származó jegyzőkönyvének tanulsága szerint a helyi közösség kérte a vásárhelyi ortodox Hevra Kadisát, hogy vegyék át a templom és a temetők kezelését:

„[...] egy szentkirályi izraelita lakosokból álló bizottság kéri az ortodox hitközség és a Chevra vezetőségeit, hogy rendezzék a szentkirályi templom és temető ügyét. Egy régebbi értekezlet alkalmával a régi Chevra Kadisa és a status quo hitközség vezetősége hajlandónak mutatkozott mindkettő átvételére. Mivel azonban az akkori hitközségi elnök, a hitközség nevében, jelenlegi hitközségi elnök mint a Chevra Kadisa elnöke kijelentették, hogy feltétlenül akarják a szentkirályi Chevra Kadisa átvételét, elhatározták, hogy amennyiben a Chevra Kadisa és a hitközségi képviselő-testület a terhekkel és a jogokkal való átvételt megszavazzák, és erről értesítik a status quo hitközséget és a régi Chevra

Kadisa vezetőségét, akkor az ortodox Chevra Kadisa meg lesz bízva a marosszentkirályi-náznánfalvi zsidó temetők gondozásával és felügyeletével. Elöljáróság elhatározza a szentkirályi-náznánfalvi hitközség és Chevra Kadisa aktív és passzív vagyonának kezelésbe vételét, a temetők gondozását, és azt hogy a régi szent-királyi Chevra Kadisa tagok jogait minden szempontból tiszteljék. Erről értesítik a status quo hitközséget és a Chevra Kadisát. 1928. január 3.”²⁰

A kérés nyomán ugyanez év január 15-én a Marosvásárhelyi Ortodox Hevra Kadisa átvette a náznánfalvi templom és temető felügyeletét.

„Simon Sámuel felolvassa a szentkirályi templomra vonatkozó előjárásági javaslatot. A közgyűlés tegye magáévá az 1927 dec. 11-i közös értekezlet határozatát, mely szerint az ortodox Chevra Kadisa a marosszentkirályi temető gondozását és adminisztrációját magára vállalta, a hitközség a marosszentkirályi hitközség gondozását magára vállalja, relikviáinak elhelyezéséről, a templom bekerítéséről és karban tartásáról gondoskodik és ha szükség mutatkozik, a minján fenntartását elősegíti. 1928. január 15.”²¹

A második világháború után is a vásárhelyi Hevra Kadisa kezelte a temetőket. 1947–1949 között tárgyalták a temetői, karbantartási és a mártíremlékmű körüli ügyeket.²²

Megóvási kísérletek

Löwy Ferenc, Marosvásárhely status quo ante rabbija már 1910-ben felhívta a frissen alapított Zsidó Múzeum figyelmét egy levélben a Magyarországon egyedülálló fazsinagógára.²³ A helyi hitközség elnöke, Diamantstein Samu is írt levelet Budapestre 1918 áprilisában. Ennek címzettje a Műemlékek Országos Bizottsága volt, amelytől kérték az akkor százhetven éves zsinagóga műemlékké nyilvánítását, illetve forrást a megőrzésére, mivel az a nyolc család, amelyik még Náznánfalván élt, nem tudta fenntartani. Csatolva több fotót is küldtek az épületről.

20 A marosvásárhelyi izraelita hitközségek és Chevra kadisa jegyzőkönyvei 1926–1950, Marosvásárhelyi Zsidó Hitközség archívuma.

21 A marosvásárhelyi izraelita hitközségek és Chevra kadisa jegyzőkönyvei 1926–1950, Marosvásárhelyi Zsidó Hitközség archívuma.

22 A marosvásárhelyi izraelita hitközségek és Chevra kadisa jegyzőkönyvei 1926–1950, Marosvásárhelyi Zsidó Hitközség archívuma.

23 MZsML, HU HJMA XXXIV-A.

Ezekből mára sajnos csak egy fénykép maradt fellelhető a MOB (ma Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, MÉM MDK) levéltárában: az egyik oratiotábláról készült kép.²⁴ A bizottság válasza az ország körülményeire és az anyagi helyzetre való tekintettel nemleges volt, de biztatásul közölték, hogy ha megfelelők lesznek a körülmények, lépni fognak az ügyben.²⁵ Ahogy idéztük, 1928-ban a Marosvásárhelyi Ortodox Hevra Kadisa kezelése alá került a templom, nem világos, hogy miért nem sikerült így sem megoldani az állagmegóvást. A jegyzőkönyvben említett átvett kegytárgyak – bár nem tudjuk pontosan, milyen tárgyakról volt szó – a holokauszt alatt elveszhetnek. Erdély elcsatolása a két háború között teljesen lehetetlenné tette a magyarországi törekvéseket, és mire a második bécsi döntés megszületett, a visszacsatolt marosszéki járásban található, addigra közel kétszáz éve álló, Magyarország egyetlen fazsinagógájaként számontartott épület összedőlt.

Az expedíció

Erre a hírré érkezett Balázs György Marosvásárhelyre.

Balázs György Újpesten született 1914-ben. Történészdoktori diplomáját a Pázmány Péter Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte 1940-ben, majd 1943-ban rabbivá avatták az Országos Rabbiképző Intézetben. 1941-től a Zsidó Múzeum őreként vállalt részt a zsidóság emlékeztetésének gondozásában. A gyűjtemény kezelőjeként Grünwald Fülöppel és Naményi Ernővel együttműködve építette és rendszerezte a folyamatosan bővülő állományt.²⁶ Ezekben az években a már a holokauszt előtt elnéptelenedő hitközségek iratanyaga is gyarapította a múzeumot, mint például a zsámbéki jegyző- és pénztárkönyvek, amelyeket Grünwald Fülöp, Naményi Ernő és Balázs György szerzett meg 1942-ben az intézmény számára. A múzeum iratanyagából kiderül, hogy ő szerezte meg a lovasberényi anyagokat, neki köszönhetjük az ottani zsinagógáról készült fotókat is. Náznánfalvi útja után ő mentette meg a bőzödújfalusi kegytárgyakat – a *parokhetet*, a tórapólyát – is, és írt a közösség törté-

24 MOB, Náznánfalva [egykori Maros-Torda vm.; Borzásszeg, Nazna] – fából készült zsinagóga 1918/319.

25 Balázs György: A náznánfalvi fazsinagóga. *Libanon*, 6 (4), 1941. 80–82.

26 Toronyi Zsuzsanna: A múltat végképp eltörölni. *Targum*, 2022/1. 133–151. DOI: <https://doi.org/10.56664/targum.2022.1.8>.

netéről: írása a *Libanon* című folyóiratban olvasható.²⁷ Balázs György maga azonban nem élte túl a vészkorszakot, a Buchenwald rhemdsdorfi altáborából induló halálmenet során gyilkolták meg 1945 januárjában.

A másik személy, akinek köszönhetjük a fapanelek meglétét, dr. Löwy Ferenc.

Löwy Ferenc 1869-ben született Körösladányban. Rabbiniкус tanulmányait a pesti és berlini rabbiképzőkben végezte, ezzel párhuzamosan filozófiadoktori címet szerzett. A rabbiszéket először Nagyatádon töltötte be, 1894-től. Kilenc évvel később, 1903-ban a marosvásárhelyi közösség választotta meg főrabbinak, ahol élete végéig szolgált. Megjelent művei közül kiemelkedik a három kötetben kiadott bibliatörténet, melyet tankönyvként írt izraelita elemi iskolások számára 1904 és 1929 között.

Aktívan részt vett a közéletben, egy ideig a Kemény Zsigmond Társaság elnöke volt, és elnökölt az Ardeal-Banati Rabbiegyesületben is. Jelentős fordítói munkát is végzett. Neki köszönhető, hogy a náznánfalvi zsinagóga megmaradt fapaneljeit odaajándékozta a budapesti Zsidó Múzeumnak. Ezenfelül kutatómunkát végzett és publikált, nélküle feleannyi adatunk sem lenne az épületről és a közösségről.²⁸

Az idős rabbit hívei nagy részével együtt 1944. május 29-én Auschwitzba deportálták, és meggyilkolták. A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban őrzött néhány levélen kívül és az aláírásával ellátott, saját használatú Kinot-kötetét leszámítva – amely a *tisa beáv* napján olvasott gyászimákat tartalmazza – nem maradt fenn semmi, hagyatéka ugyanis a gettósítás során teljesen megsemmisült.

Balázs György a *Libanon* folyóiratban megjelent cikke szerint nyolc darab fapanelt hozott el vonaton Budapestre a Zsidó Múzeum számára. A fennmaradt szállítólevél tanúsága szerint 1941. április 30-án Marosvásárhelyen maga adta fel a 91 kilogramm súlyú csomagot, megnevezése szerint régi festett deszkákat, majd a Nyugati pályaudvarra érkezve a múzeum vette át és szállította a Síp utca 12.-be.²⁹ A megmentett paneleket feltételezhetően a marosvásárhelyi hitközség gyűjtötte be, szorosán Löwy Ferenc gondozása alatt. Ezt abból lehet feltételezni, hogy a mú-

27 Balázs György: Az erdélyi szombatosok 1941 tavaszán. *Libanon*, 6 (1), 1941. 18–22.

28 Dr. Löwy Ferenc marosvásárhelyi főrabbi jubileuma. *Egyenlőség*, 1934. június 9. 18.; Weinberger Mózes (szerk.): *Emlékkönyv Lövy [sic!] Ferenc, Lenke Manó és Singer Jakab főrabbi tiszteletére*. Cluj: Erdélyi-Bánati Rabbiegyesület, 1939. 5.

29 MZsML, HU HJMA XXXIV-A, 160. 3. 1296. sz. szállítóvevény Felvételi elismervény. 1941. április 30.

zeum Balázs György székelgyföldi útjaihoz Löwy Ferenc segítségét kérte,³⁰ továbbá a múzeum leltárkönyvében a fapanelek ajándékozójaként Löwy Ferenc rabbi és a marosvásárhelyi status quo ante hitközség van megadva. Ugyanebben az évben több ízben járhatott Balázs György Löwynél a bözödújfalusi zsidókkal kapcsolatos anyaggyűjtés ügyében is. Arra az útra a náznánfalvi panelek megszerzése után került sor, 1941 októberében. Miután 1941. április végén beérkeztek a megmentett fapanelek, a múzeum májusban levélben kérte a marosvásárhelyi hitközséget, hogy a már említett két oratíotábla is Budapestre kerülhessen. Ezekről először Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi tudósított. Az alább idézett levelezés szerint a táblák 1941-ben még Marosvásárhelyen voltak, ekkortól kezdve azonban nem tudni róluk semmit. Feltételezhetően a második világháború alatt elvesztek vagy megsemmisültek. A több helyen tévesen márványként jellemzett táblákról a levélből egyértelmű, hogy szintén fából készültek.

„Marosvásárhelyi Izraelita Hitközség, Marosvásárhely

Tekintetes

Országos Magyar Zsidó Múzeum

Budapest.

hivatkozással ez évi május 8-iki nb, átiratára tisztelettel értesítjük, hogy előljáráóságunk elhatározta ugyan, hogy a náznánfalvi és maroszentkirályi uton létezett zsinagógában volt két ősrégi táblát kiállítás céljából letétbe helyezi a magyar zsidó múzeumnál, azonban az előljáráóság ezen határozatát megfellebbezték a képviselő testülethez, amely az előljáráóság határozat elvetése mellett, csak a táblák fényképmásolatát hajlandó átengedni, annál is inkább, mert a mostani háború tapasztalatai arra intenek, hogy célszerűbb, ha ilyen értékek nincsenek egyetlen helyen összpontosítva, kitéve a légi támadás veszélyének, példa erre a British Múzeumban előfordult helyrehozhatatlan légi kártevés.

A nyugalmasabb idők visszatérése után újabb határozatot hozunk e tárgyban.

Marosvásárhely 1941. aug. 4.
zsidó testvéri üdvözléssel
titkár elnök h.”³¹

30 MZsML, HU HJMA XXXIV-A, 23–24. Tekintetes Magyar Zsidó Múzeum igazgatóságának. 1941.

31 MZsML, HU HJMA XXXIV-A 149. Tekintetes Országos Zsidó Múzeum. 1941. augusztus 4.

A marosvásárhelyi hitközség válasza megpecsételte a táblák sorsát. Augusztus 10-i válaszlevelében kérte a múzeum, hogy legalább az ígért fényképeket küldjék el. Erre válaszlevelet nem, de a fotókat – mindeddig leltározatlanul – megtaláltuk.³²

„Marosvásárhelyi Izr. Hitközség Nagytek.

Elöljáróságának.

Marosvásárhely.

A Nagytek elöljáróságnak f. é. aug. hó 4-éről keltezett levelét megkaptuk de sajnálattal vettük tudomásul a képviselő testület határozatát, miszerint a Náznánfalvi templom fatábláit nem helyezik el múzeumunkban.

Ha alkalomadtán az elöljáróság valamelyik tagja Pesten jártában megtekinteni múzeumunkban kiállított megmentett romjait ennek e Magyarországon egyedülálló fatemplomnak, látni fogja, hogy méltóbb és alkalmasabb helyre e táblák sem kerülhettek volna.

Mindenesetre kérjük Nagytek. Elöljáróságot, hogy a határozat értelmében legalább az olvasható nagyságú fénymásolatokat küldje el muzeumunknak.

Remélve, hogy a Nagytek. elöljáróság jövőben is támogatni fogja intézményünket vagyok

az igazgatóság nevében mély tisztelettel ügyv. igazgató”³³

Fazsinagógák

Mielőtt bemutatnánk a fapaneleket, rövid ismertetést szeretnénk adni a fazsinagógák történetéről. A fazsinagógákról a Lengyel–Litván Unió fennállásának időszakából, a 17. századtól vannak adataink. Első ismert példái a zabłudowi és a nasielski zsinagógák, melyek belső díszítése az 1640-es évektől kezdődően egyre gazdagodott. Az ez idő tájt épült zsinagógákhoz több erkély, melléképület, például *bét midras* (tanház) tartozott, és az egymásra épülő tornyok már-már az épület kastélyjellegét erősítve emelkedtek a magasba. Esetükben, hasonlóan Náznánfalvához, a festés nem az épület elkészültével jött létre, hanem később fokozatosan került a deszkákra. Az épület külső puritanizmusa egy túlméretezett

³² MZsML, HU HJMA XXXIV-A.

³³ MZsML, HU HJMA XXXIV-A 148. A Marosvásárhelyi Izr. Hitközség Nagytek. Elöljáróságának. 1941. augusztus 10.

pajtára emlékeztet, míg belseje egy színes és rendkívül figuratív díszítőelemekkel tarkított mesevilágra.³⁴ Talán a leghíresebb a chodorowi zsinagóga – már csak fényképről ismert – falfestménye, ennek menyezeti rekonstrukciója megtekinthető a tel-avivi ANU Museum of the Jewish People (Beth Hatefutsoth) kiállításán. Ott olyan jelenetek, figurák szerepeltek, egészen 1714-től kezdődően, melyeket a közép-európai közösségek csak hallomásból ismerhettek. Ezek a közösségek általában Júda oroszánjait ábrázolták párban a tóraszekrény felett, azonban a chodorowiban nyulak, medvék, emberi kezek – melyek himzést készítenek –, sárkányok, egy oroszán és egy unikornis harca, vagy éppen a zodiákus csillagjegyek is megtalálhatóak.³⁵ A zodiákusjegyek használata szintén a lengyel fatemplomokban volt jellemző, majd pedig a jóval későbbi, 19. századi romániai Moldova területén váltak díszítőelemmé, például az 1840-ben épült szeretvásári zsinagóga mennyezetén.

A ma már megfoghatatlan történelmi (mű)emlékeket a jelenkor felelőssége újjáépíteni vagy legalább rekonstruálni, a közösség emlékének megtartásával. Ezt szem előtt tartva munkánk során analógiákat kerestünk más fazsinagógákkal a térségben. A szépség kollektív és egyéni elképzelése is nagyban összefügg és formálódik a környezetben látott és tapasztalt valósággal. A zsinagógák megrendelésre készültek, az alapvető építészeti és vallási funkció betöltésén túl a közösség igényeit tükrözték. Emellett az építőmunkások és a festők számára az adott korban és helyen elérhető eszközök, anyagok és festékek, színek is befolyásolták a munkát. Levéltári adatok nem maradtak fenn, így ameddig nem rendelkezünk további dokumentációval, a náznánfalvi zsinagóga falainak építészeti különlegessége és megvalósulása feltárandó titok marad a jövő számára.

A környéken egyezéseket keresve más zsidó szakrális épületekkel nem járunk sikerrel, mivel ha volt is ilyen, nem maradt fenn semmilyen formában. A marosvásárhelyi Szent Mihály arkangyal fatemplom azonban hasonlóságokat mutat mind építészeti megmunkálásában, mind anyagában és díszítéseinek részleteiben. Az épület elődje 1750-ben épült, és a görög, illetve a román ortodox közösség párhuzamosan használta. A görög ortodoxok számbeli fölénye miatt a román gyülekezet

34 Balázs: A náznánfalvi fazsinagóga, 1941. 81.

35 Khaimovich, Boris: Wooden Synagogue in Khodoriv (Chodorów), Ukraine. *The Bezalel Narkiss Index of Jewish Art. The Center for Jewish Art.* <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=set&id=22144> (letöltés ideje: 2025. május 7.).

kiszorult, és jellemzően a Marosszentkirály részét képező Egerszegre jártak imádkozni. Ez fontos körülmény, mivel ekkor már állt a náznáni zsinagóga, így tehát láthatták, és hatással lehetett a saját templomuk kinézetére, amelyet 1793-ban emeltek, és a mai napig nagyrészt eredeti állapotában kímélte meg a történelem. Fontos leszögezni, hogy nincs bizonyíték a zsidó és a román ortodox közösség bármilyen kapcsolatára, de analógiák fedezhetők fel a két épület között. A Szent Mihály arkangyal templom belső fala és mennyezete hasonló kialakítású, mint a zsinagóga: a fal és a mennyezet patkó alakban találkozik, ahogy ezt a náznáni belső képünknel is megfigyelhetjük, továbbá mindkét épület esetében égbék színű alapra kerültek rá a festések.

A náznánfalvi zsinagóga rekonstruálása

A náznánfalvi zsinagóga Balázs György által elhozott darabjaiból korábban ötről volt tudomásunk. Négy deszka eredetileg a tóraszekrény (*aron ha-kodes*) felett helyezkedett el egy körablak két oldalán. Feliratuk a következő.

Jobb oldali imarészlet:

יִהְיֶה
בְּנֹסֶעַ הָאָרוֹן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה
קוּמָה יְיָ וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ וַיִּנָּסוּ
מִשְׁנֹאִיךָ מִפְּנֵיךָ כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא
תּוֹרָה וּדְבַר יְיָ מִירוּשָׁלַם
בְּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לַעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל
בְּקִדְשָׁתוֹ

Fordítása: „És történt, midőn a frigyláda elindult, mondotta Mose: Fel, Isten, szóródjanak szét ellenségeid, és meneküljenek gyűlölőid színed elől.³⁶ Mert Ciónból indult ki a Tóra és Isten szava Jerusálájimból.³⁷ Áldassék, aki a törvényt adta népének, Izraelnek, az Ő szentségében.”

36 4Móz 10:35. A bibliai idézeteket Lózszy Tamás, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársa fordította. Ezúton is köszönjük a segítségét.

37 Jes 2:3.

Bal oldali imarészlet (a szögletes zárójelen kívüli héber szöveg a ránk maradt részlet, a zárójelen belüli kiegészítések csak a kontextus alapján feltételezhetők):

ובנחה
יאמר שובה יי רבבות
אלפי ישראל קומה יי
למנוחתך אתה וארון עזך
כהניך ילבשו צדק וחסידיך
ירננו בעבור דוד עבדך אל
תשב פני משיחך כי לקח טוב
נתתי לכם תורתִי אל תעזובו
[עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה
מאשר דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום]
השיבנו יי אליך ונשובה
חדש ימינו כקדם

Fordítása: „Midőn pedig nyugvóhelyére tért [a frigyláda], mondotta: térj be Isten ismét Izrael ezreinek miriádjai közé.³⁸ Emelkedj Isten, nyugvóhelyedre, Te és legyőzhetetlenséged frigyládája. Papjaid öltsenek igazságot, és akik szeretnek, ujjongjanak. Dávid szolgád kedvéért, ne utasítsd el felkented megjelenését.³⁹ Mert jó tant adtam nektek, Tórámat el ne hagyjátok.⁴⁰ [Az élet fája ez azoknak, kik ragaszkodnak hozzá és akik erősítik, boldogok.⁴¹ Útjai a kellem útjai és ösvényei mind: a béke.]⁴² Vezess vissza Isten, Magadhoz, és megérjük megtérésünket, újítsd meg napjainkat, amint hajdanában.”⁴³

A ויהי-vel („és volt”) kezdődő jobb oldali rész tetején egy madár formája bontakozik ki, szájában olajággal. Ennek jelentése nem egyértelmű, lehetséges, hogy pusztán csak díszítő motívumként van jelen, nincs mögötte utalás. Ugyanakkor Balázs György írása alapján párban voltak: a másik oldalon lévő madár valószínűleg elkopott. A madárábrázoláshoz

38 4Móz 10:36.

39 Zsolt 132:8-10.

40 Péld 4:2.

41 Péld 3:18.

42 Péld 3:17.

43 Siral 5:21.

párhuzamot a peczenizyni zsinagógában találunk.⁴⁴ A szöveg alá – nagyjából merőleges vonalban a madarakkal – két szökellő szarvas készült, ezekből mára csak az agancsaik részleteit lehet kivenni.

A tóraszekrény feletti fapanelek
Fotó: Doron Ritter, 2016

Az ötödik darab, amely a zodiákus egy eleme, jelenleg a Marosvásárhelyi Zsidó Múzeumban van kiállítva a Magyar Zsidó Múzeum kölcsöntárgyaként, hogy az ottani hitközség emlékezetét segítsen fenntartani. Ezen három héber szó szerepel, és egy szimbólum. Mindegyik fennmaradt csillagképnél azonos elrendezés figyelhető meg: fehér alapon piros festéssel a felirat, és alattuk a szimbólum.

Felirata:

כסליו

מזל קשת

⁴⁴ Khaimovich, Boris: Wooden Synagogue in Pechenizhyn (Peczenizyn). *Wall Paintings in Central and East European Synagogues. The Center for Jewish Art.* <https://cja.huji.ac.il/wpc/browser.php?mode=alone&id=233152> (letöltés ideje: 2025. május 7.).

Lefordítva: „kiszlév (hónap), nyilas csillagkép”. Alatta egy alig kivehető nyílvevessző látható, mely a kiszlév hónap szimbólumaként a nyilast hivatott jelképezni. Sajnos nem ismerjük mindegyik csillagjegy ábrázolását, de a már említett chodorowi zodiákus analógiaként szolgálhat a náznánfalvira.⁴⁵ Balázs György a *Libanon* folyóiratban megjelent beszámolójában említ még két – rossz állapotban lévő – megmentett zodiákusjegyet. Az egyik egy bak képét mutatta, a másikon pedig jól kivehető volt a két hal képe, előbbi *tévét*, míg az utóbbi *ádár* hónap jelképe.⁴⁶ Sajnálatos módon a halak csillagjegypanelje elveszett, azonban a bak panelje előkerült a múzeum judaikaraktárából.

A két meglévő (nyilas és bak) festés formája alapján feltételezhető, hogy az egyik hosszanti oldalon vonultak végig a tizenkét csillagkép rajzai. Weiszbürg Chaim alább idézett emlékezése alapján pedig az, hogy a szemközti oldalon a tizenkét törzs szimbólumai sorakoztak. Erre az elrendezésre analógiát a botosáni zsinagógában láthatunk.⁴⁷ Érdemes felsorolni a szimbólumokat, hogy elképzelésünk legyen, hogyan is nézhettek ki a zsinagóga falán.

A hónapok és csillagképek: *niszán* – kos, *ijjár* – bika, *sziván* – ikrek, *tammuz* – rák, *áv* – oroszlán, *elul* – szűz, *tisri* – mérleg, *hesván* – skorpió, *kiszlév* – nyilas, *tévét* – bak, *svát* – vízöntő, *ádár* – halak.

A törzsek szimbólumai pedig: Aser – olajfa, Benjámín – farkas, Dan – kígyó, Gad – sátor, Issakár – öszvér, József – búzaszár, Júda – oroszlán, Lévi – papi drágaköves mellvért, Naftali – gazella, Ruben – mandragóra-virág, Simeon – vár, Zebulon – hajó.⁴⁸

45 Khaimovich, Boris: Wooden Synagogue in Khodoriv (Chodorów), Ukraine. *The Bezalel Narkiss Index of Jewish Art. The Center for Jewish Art.* <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=233131> (letöltés ideje: 2025. május 7.).

46 Balázs: A náznánfalvi fazsinagóga, 1941. 81.

47 Khaimovich, Boris: Great Synagogue (Hoykhe Shul) in Botoșani. *Wall Paintings in Central and East European Synagogues. The Center for Jewish Art.* <https://cja.huji.ac.il/wpc/browser.php?mode=set&id=2204> (letöltés ideje: 2025. október 9.).

48 Az alábbi idézet szépen megvilágítja a zodiákusjelek fontosságát: „Az ember több világhoz kapcsolódik: 1. az alsó, természeti világhoz, 2. a felső, szellemi világhoz, melyből »a lelke gyökerét faragták«, 3. az égitestek és állatövek (*mazálot*) világhoz, mely a középső/közvetítő világ. A csillagjegyek világa a felső és a mi természeti világunk között áll, így az ember nemcsak a természeti és felső világoktól, hanem a *mazálot* világától is függ.” Maharal: *Derech Chájim*, 254.

Kiszlév hónap nyilas csillagjegypanelje
Fotó: Király Mátyás

Tévét hónap bak csillagjegypanelje
Fotó: Király Mátyás

Az újonnan megtalált elemek

Balázs György írása nyomán kezdtük el keresni a hiányzó fapaneleket. Megtalálásuk helyszíne a Dohány utcai zsinagóga egyik padlása volt. A két 180 centiméter hosszú és egy 290 centiméter hosszú harmadik, egyaránt körülbelül 20 centiméter széles elemet összehasonlítottuk a kiállításban lévő panelek felirataival, amelyek színvilága és írásmódja egyezést mutatott. A három pallón négy, egymástól elkülönülő idézet olvasható. Az alábbi kép szerinti elhelyezésben, fordítással ellátva közöljük a héber szövegeket.

*A három újonnan azonosított fapanel az összesítő kép alsó részében látható
Fotó: Király Máttyás*

A felső két panel *szlihot* imákat tartalmaz, melyek szövegét itt közöljük.

Felső jobb:

[יהי רצין מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שכל טפה וטפה קרי שיצא ממני לבטלה ומכל ישראל
בכלל ובפרט]

שלא במקום מצוה בין באונס ובין ברצון
והנשמות דאזלין ערטלאין הנפזרין בין הגוים ועל
ידי זה חרב עירנו ושמם בית מקדשינו וגלה יקרנו
ונטל כבוד מבית חיינו תפליטם הקליפות כל הניצוצות
הקדושות שבעולם ויחזרו לקבצם בקדשה שנית
וקרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ
ויקוים בנו מקרא שכתוב ושב יי אלהיך את שבותך
ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך יי אלהיך
שמה אם יהיה נדחך בקצה השמים משם
יקבצך יי אלהיך ומשם יקחך ויקוים בנו

[באהבתו ובחמלתו הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם בכח השם הקדוש הזה ב"ט ובשם
הקדוש הזה חב"ו היוצא מפסוק חיל בלע ויקיאנו שהחזירם למקום קדושה ויגאלנו גאולת עולם לחבר
האוהל להיות אחד]

Fordítása: „[...] és a meztelen járó lelkek szétszórattak a népek között, miáltal kietlenné lett Városunk és elpusztult Szentélyünk. Becsessége száműzésbe vetve, Életünk Házának tisztelete veszve. Szabadítsd meg az ártó erőktől, hogy a Világ minden szent szikrái újra egybe gyűljenek a második szentségben. Hozd közelebb egymáshoz szétszórtjainkat a népek közül és gyűjtsd össze száműzöttjeinket a föld végeiről. És teljesedjen be rajtunk, ami meg van írva: Akkor visszahozza az Örökkévaló a te Istened foglyaidat és irgalmaz neked; újra összegyűjt téged mind a népek közül, a hova elszórt az Örökkévaló a te Istened. Ha lesznek eltaszítottjaid az ég végén, onnan is elvesz [...].”

Felső bal:

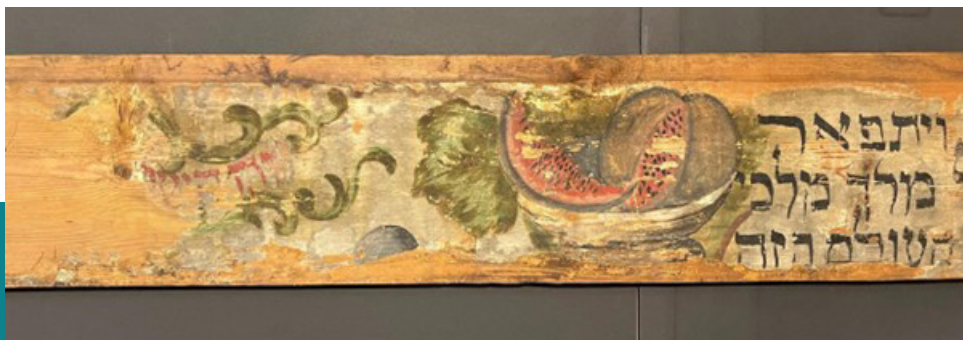
[אל מלך יושב על כסא רחמים מתנהג בחסידות מוחל עונות עמו]

מעביר ראשון ראשון מרבה
מחילה לחטאים וסליחה לפושעים
עושה צדקות עם כל בשר ורוח
לא כרעתם תגומל אל הורית לנו
לומר שלש עשרה וזכור לנו היום
ברית שלש עשרה כמו שהודעת

לענין מקדם וכן כתוב בתורתך וירד
 יי בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם יי
 ויעבור יי על פניו ויקרא
 [יי אל רחום וחנן ארך אפים רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקח
 וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו]

Fordítása: „[Irgalmas Isten, ki az irgalom trónján ülsz, Te gyöngéden bánsz velünk, ismét megbocsátva néped bűneit, még ha újra vétkeznek is.] Te mindenkor kész vagy kegyelmet adni a bűnösöknek és megbocsátást a vétkezőknek; jótékonyan cselekszel minden élővel, s nem az általuk elkövetett gonoszság szerint fizetsz nekik. Isten, Te tanítottál meg minket az irgalom tizenhárom tulajdonságának ismétlésére; emlékezz meg nekünk a mai napon ezen tulajdonságok szövetségéről, amint azt egykor a szelíd Mózesnek kinyilatkoztattad a megírt szavakkal: »És leszállt az Úr a felhőben, és ott állt vele, és hirdette az Úr nevét. És átvonult az Úr őelőtte, és hirdette: [Az Úr, az Úr, Isten, irgalmas és kegyelmes, hosszantűrő, nagy a jóságban és az igazságban. «]”

A szarvas- és a madárpár, valamint a zodiákusjegyek ránk maradt szimbólumai mellett az újonnan azonosított három elem révén egy eddig ismeretlen díszítőelemet láthatunk: a görögdinnyés kosarat.

Görögdinnyés kosár. Fotó: Király Mátyás

A megmaradt részletből nem derül ki, de egy a levéltár fotógyűjteményében felfedezett fotón jól látszik, hogy a dinnyés kosár egy oszlop tetején állt. Mivel a fényképen kivehető, hogy egy párt alkotnak, joggal lehet úgy értelmezni, hogy ezek az oszlopok a Szentély oszlopai: Jákin és Boáz. A dinnye jelentése is kérdéseket vet fel, hiszen nem tudunk

ebből az időszakból olyan zsinagógáról, ahol dinnye lenne ábrázolva. Azért is ritkán előforduló szimbólum, mivel a Szentírás és a bölcseink hagyománya a nem szeretett gyümölcsök közé sorolja, emésztést nehezítő hatásai miatt.⁴⁹ A két oszlop között egy ornamentikus indapár vonul végig, és egy erősen megkopott szöveg olvasható, pontosabban alig négy betűje látszik. Mivel ismerjük a szövegkörnyezetet, amely a Szentek szentjét írja le, abból kiindulva azonosítani tudtuk a hiányzó szövegrészletet.

זה השלחן אשר לפני ה'

Fordítása: „[...] ez az asztal, mely az Örökkévaló színe előtt van.”⁵⁰

Náznánfalvai zsinagógabelső. Mandl József amatőr felvétele. MILEV

49 4Móz 11:5; 2Kir 4:39-41; Rambam, Széfer ha-mada, Hilkhot Déot, 4. fejezet, 6. halakha.
50 Ezék 41:22.

Názánfalvai zsinagógagablső. Mandl József amatőr felvétele. MILEV

A dinnyének az ismert, Lengyelország területéről származó zsinagógadekorációk között nincs párhuzama, ellenben Romániában a 20. századi zsinagógákban két helyen is van rá példa: Buhusban és Bákóban.⁵¹ Ezek azonban másképp, önállóan vagy éppen egy csendélet közepén helyezkednek el, hal, kenyér és bor mellett. Tehát a környezet nem hasonló. Feltételezni lehet, hogy a dinnye a Tóra egyik szent gyümölcsét, a *rimont*, azaz a gránátalmát hivatott jelképezni. Mivel a közösség nem ismerhette a gránátalma kinézetét, esetleg a dinnyéhez hasonlították.

Egy másik részlet is segítséget nyújt a szimbólum értelmezésében. A homályos fényképet alaposan megnézve a két oszlop lábánál két szárny tűnik elő: feltételezhetően kerubok, egy ládát ölelnek át, vagyis ezen az ábrázoláson a frigyláda képe van megjelenítve a Szentek szentjében. A Királyok I. könyve 6. fejezetében, a Salamon által épített első szentély legbelső részének díszítését leíró részben szereplő *pekaim* szót, amelyet modern fordítások gömbdíszként adnak vissza, régi fordítá-

⁵¹ Grain Merchants' Synagogue in Bacău – Still life decoration. *The Bezalel Narkiss Index of Jewish Art. The Center for Jewish Art.* <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=set&id=24094> (letöltés ideje: 2025. május 7.).

sok vaduborkának értettek: „És cédrus volt a házon, annak belsején, vadugorkák és kinyílt virágok kifaragásával; mind cédrus volt, kő nem volt látható.”⁵² Ez az értelmezés vezethetett a dinnyeábrázoláshoz a náznánfalvi zsinagógában.

A Szentek szentjét ábrázoló képen a közvetlenül a dinnyés kosár melletti szöveg a következő:

על הכל יתגדל ויתקדש וישתבח ויתפאר
ויתרומם ויתנשא שמו של מלך מלכי
המלכים הקב"ה: בעולמות שברא העולם הזה
[והעולם הבא כרצונו וכרצון יראיו וכרצון כל בית ישראל צור
העולמים אדון כל הבריות אלוה כל הנפשות היושב מרחבי מרום
השוכן בשמי שמי קדם קדשתו על החיות וקדשתו על כסא הכבוד
וכן יתקדש שמך בנו יי אלהינו לעיני כל חי ונאמר לפניו שיר
חדש ככתוב שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרכב בערבות ביה שמו
ועלו לפניו ונראהו עין בעין בשובו אל נוהו ככתוב כי עין בעין יראו
בשוב יי ציון ונאמר ונגלה כבוד יי וראו כל בשר יחדו כי פי
יהיה דבר]

Fordítása:⁵³ „Mindenek felett ismertessék fel nagysága és szentsége, dicsértessék, dicsőíttessék, magasztaltassék és fennem hirdettessék neve a királyok [királyainak] királyának, a szentnek, áldassék Ő, a világokon, melyeket teremtett: ezen a világon [...]”

A restaurálás nyomán egy újabb imarészlet szófoslányai kerültek napvilágra a dinnyés panel jobb oldalán, amely szintén a Tóra-kivételkor hangzik el az imatérben. A héber szöveg és fordítása:

ברוך שמה דמרא עלמא בריך פתריך ואתריך. והא רעותך עם עמך ישראל לעלם. ופירקן מינה אחזי
לעמך בבית מקדשך ולאמטויא לנא משוב נהורך ולקבל צלותנא ברחמין: והא רענא קדמך דתוריד לן
היין בטיביותא. ולוהא אנא פקידא בנו צדיקא. למרחם עלי ולמנטר יתי וית כל די לי ודי לעמך ישראל.
אנת הוא ון לכלא ומפרנס לכלא. אנו הוא שליט על כלא. אנת הוא דשליט על מלכיא ומלכותא דילך
היא. אנא עבדא דקדושא בריך הוא וסגידנא קמה ומקמא דיקר

52 1Kir 6:18. Szentírás. I–IV. Szerk. Bernstein Béla. Budapest: IMIT, 1898–1907.

53 Az imaszövegek fordításának forrása: שפנה יפנכ לע רודיס: *A lélek szárnyain. A vallási elemélyülést kereső zsidó intelligencia imakönyve.* (Fordította és magyarázta: Dr. Krausz Fülöp.) Sárvár: A szerző kiadása és tulajdona, 1934.

אוריתא בכל עדן ועדן. לא על אניש וחיצנא. ולא על בר אלהין סמיכנא. אלא באלהא דשמא. דהוא
 אלהא קשוט ואוריתא קשוט. ונביאהי קשוט, ומסגא למעבד טבין וקשוט. בה אנה רחין. ולשמה
 קדישא יקרא אנה אמר תושבחון: יהא רענא קדמך דתפתח לפאי באוריתא ותשלים משאלין דלכאי,
 ולכא דכל עמד ישראל. לטב ולחין ולשלם

„A világ urának neve, áldassék koronád és székhelyed. Tartson néped, Izrael iránti jóindulatod örökké és láttasd meg népeddel jobbod segítségét szentélyedben, juttass nekünk fényed javából és fogadd imánkat irgalommal. Találkozzék akaratommal színed előtt, hogy életünket jólétben hosszabbítsd meg, hogy (én magam) az igazságosak köréhez számítódjam, hogy könnyörülj rajtam és óvj meg engem és mindent, ami az enyém és ami népedé, vagy Izraelé. Te vagy, aki mindent táplálsz, aki mindenről gondoskodik, Te vagy, kinek mindenre kiterjed a hatalma. Te vagy, kinek hatalma van a királyok felett és a királyi hatalom a Tiéd. Én, a szentnek, áldassék ő, szolgálja, Előtte és tanának magasztossága előtt, nem emberre támaszkodom, kizárólag az ég Istenére, mert Ő az igaz Isten, az ő tana az igaz, az Ő prófétái igazak, aki sok jóságot és igazságot gyakorol, Benne bízom én és az ő szent és drága nevét hirdetem dicsőítve. Találkozzék akaratommal színed előtt, nyisd meg szívemet a Tórad útján és teljesítsd szívem és egész népednek, Izraelnek szíve kívánságait, a jóra, az életre és a békére.”

Amit nem láthatunk, de a leírásokból ránk maradt

Weiszburg Chaim kolozsvári ügyvéd (1892–1959), erdélyi cionista aktíva, aki, ha tehette, ellátogatott a náznánfalvi zsinagógába imádkozni és elmélkedni, így emlékezett vissza. Az általa leírtakból következtethetünk arra, hogy a tizenkét zodiákusjegy mellett – talán szemközt – Izrael tizenkét törzsének jelképei is megjelentek.

„Ezek a képek éltek. Éltek és beszéltek hozzám, kései utódhoz. Juda oroslánja nézett le rám a falról, bátran, világgal dacolóan. Naftán gazellája süvített el előttem, mint a szélvész, az izráeli forró napsütésben. S ZebuIon hajója ringatózott a Földközi Tenger sötétkek hullámain.”⁵⁴

Mint láttuk, Löwy Ferenc marosvásárhelyi rabbi szíven viselte a zsinagóga sorsát. 1934-ben az *Új Kelet*be írt cikkében szomorúan konstataulta, hogy tíz évvel korábbi látogatásakor még volt néhány család, akik

54 Weiszburg Chaim: Az én gyöngye pillanataim. *Új Kelet*, 1953. június 26. 5.

imádkoztak a zsinagógában, de mikor Avi Saul jeruzsálemi hírlapírót körbevezette 1934-ben, már teljesen elhagyatottan találták az épületet. Azonban egy fontos részletet, a női karzat elkülönítésének módját ekkor örökítette meg írásában.

„Úgy van, ahogy két év előtt a nagy ünnepeken hagyták. A női templomban, mely a karzaton, de nem a mai divat szerint épült, és nem rács vagy recével van elrekesztve, hanem csak egy araszyi nyílás van a férfitemplom fölé, és e kicsiny nyílás elé is függönyt húztak, hogy férfi szeme oda be ne láthasson. Még ott van a széna, mit a cipőtlenül böjtölő asszonyok lába alá szórtak.”⁵⁵

Löwy már idézett 1911-es írásában is megjegyyez néhány részletet, melyek számunkra kincset érnek a rekonstrukcióhoz. Az egyik ilyen a frigyszekrény feletti felirat:

ויקם משה את-המשכן

Fordítása: „És felállítá Mózes a hajlékot.”⁵⁶

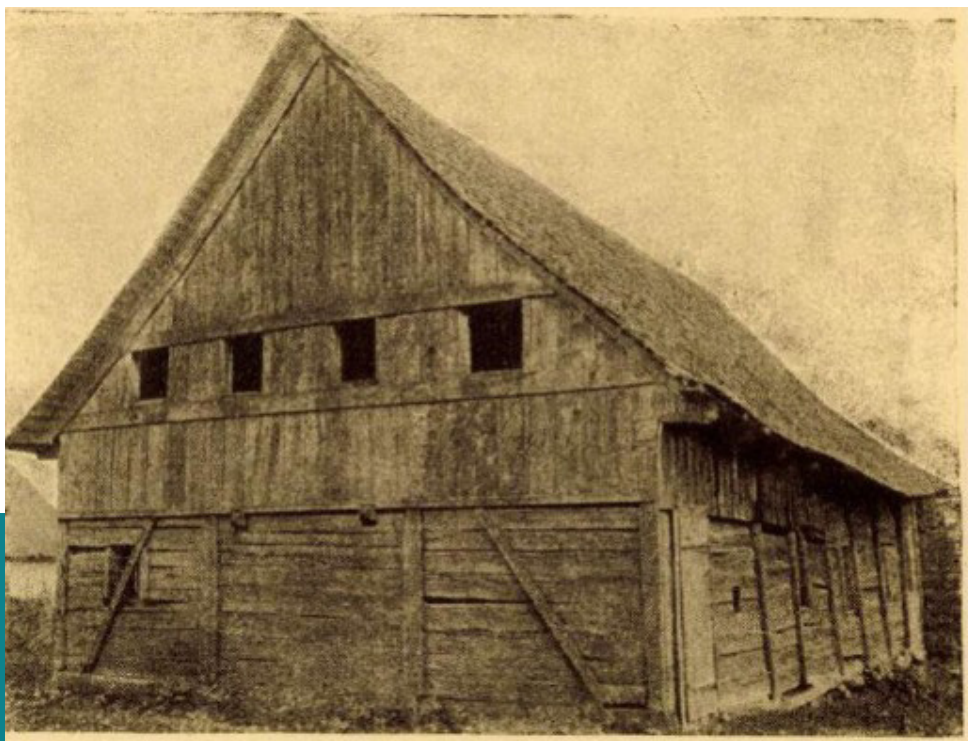
Ezen tórai idézetet nem véletlenül választották. A névegyezéssel Frankl Mózes szerepére is utaltak a bibliai Mózesen túl, továbbá a szöveg megjelölt betűinek számértéke a felújítás dátumát, 1785-öt adta ki.⁵⁷

A cikkbe egy külső kép is bekerült a templomról, amelyen négy ablak látható. Ezek az ablakok a női karzat mögött helyezkedtek el. A női részt a déli oldalon lévő külön bejárat felől lehetett megközelíteni, és a zsinagóga belseje felé egy kis résen keresztül lehetett követni az imát. A férfibejárat pedig az északnyugati sarkon helyezkedett el.

⁵⁵ Löwy Ferenc: Haldoklik Erdély legrégebb zsidó temploma. *Új Kelet*, 1924. november 15. 2.

⁵⁶ 2Móz 40:18.

⁵⁷ Löwy, 1911. 145.

Külső kép a zsinagógáról. Löwy, 1911. 144.

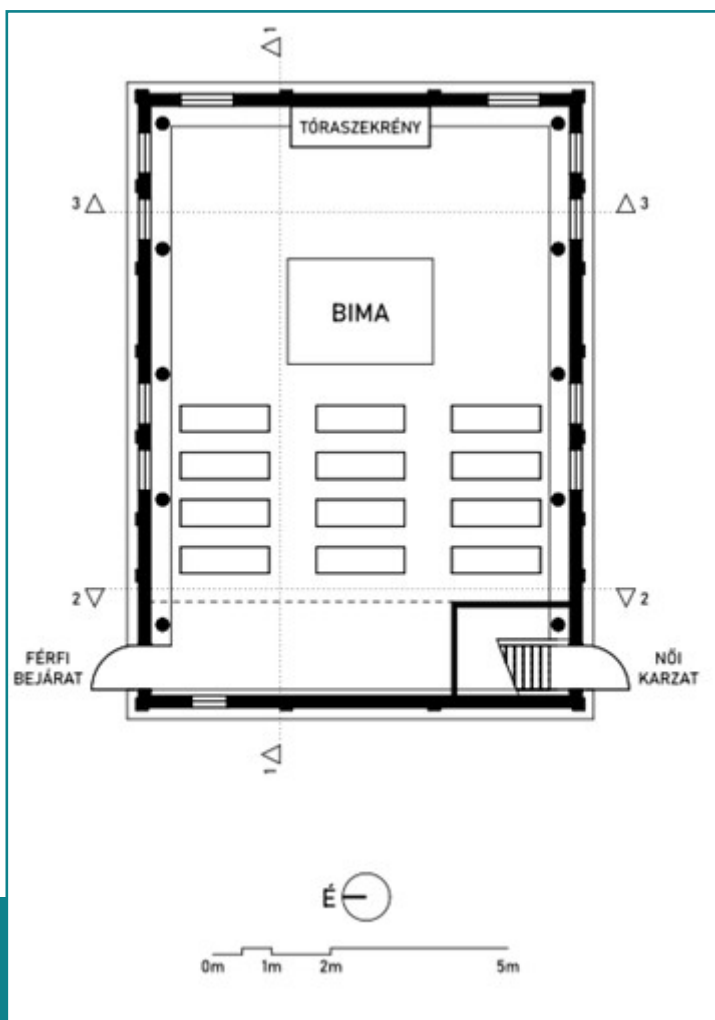
Balázs György beszámolója szerint az alábbi panel is a múzeum gyűjteményébe került, viszont az idők során elveszett, így csak Balázs írása ad támaszt rekonstrukciójához: „[...] felül az előzőhöz hasonló sötétvörös keret húzódik. Alatta felírás van: »ויקה משה אתה משה«. [sic!] E felírást tetszetős növényi díszítések és girlandok veszik körül. A fal közepétáján egy kb. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2}$ m. nagyságú nyílás van, bizonyára ablak lehetett. Az ablak alatt fekete alapon szürke betűkkel a tízparancsolattáblák képe látszik a parancsolatok első szavával.”⁵⁸

Összeszámolva kilenc darab fapanel maradt ránk, kettő azonban hiányzik. Sorsukról nem tudni semmit, csupán hogy Balázs György hivatkozott rájuk mint leltári számmal rendelkező, a múzeumban lévő tárgyakra.

58 Balázs: A náznánfalvi fazsinagóga, 1941. 81.

A rekonstrukció

Mindezen tudásanyag alapján az alábbi alaprajzot feltételezhetjük.

A náznánfalvi zsinagóga rekonstruált alaprajza. Anna-Maria Altukhova munkája

A kutatás végeredménye egy 3D-s videómodell, mely a feltárt források, fotók és következtetések alapján készült el. A modellt a Kijevben élő és alkotó építészek, Anna-Maria Altukhova és Constantin Boloban készítették. A rekonstrukciót a QR-kód beolvasásával lehet megtekinteni.

*A zsinagóga rekonstrukciójának
megtekintéséhez vezető QR-kód*

Az ismeretlen, amely elveszett örökre, és nyomát sem találjuk, hiányzó részként épül bele az általunk ismert tárgy teljességébe. Ez érvényes a náznánfalvi zsinagóga, sőt mi több, a közösség történetére is. A kutatás során igyekeztünk csak a látottakból kiindulni, és nem feltételezésekre hagyatkozni. Hogyan lehet mégis, hogy három fotó alapján teljes, fehér foltokat nélkülöző képet kapunk? Az előző állítás, hogy nem hagyatkozunk a képzeletünkre, ebben az esetben nem teljesen igaz. Az analógiák és ismereteink felhasználásával, az építészet diszciplínáját is bevonva jött létre a zsinagógarekonstrukció. Számos olyan téma, tárgy és elmélet kering a Zsidó Múzeumban, amely azonos a mi esetünkkel. A nem ismert, vagy ha úgy tetszik, a titok, jelen van a gondolkodásunkban. Saját definícióink olykor megtévesztenek, tévútra visznek, mégis használjuk ezeket.

A „titok” szó szoros értelemben jelentheti a valóság elhallgatását, elfedését. A múzeum a modernitás eszméit is magában foglaló és azokat megtestesítő intézmény. Ebből fakadóan a ráció a titok eltörlését érzi céljának, és a teljes tudás közvetítését is felelősségének gondolja. A múzeum egy tárgynak minden elemét ismerni, a róla alkotott összes tudást és információt birtokolni és közvetíteni akarja. Az intézmény részéről egy műtárgy értő gondozása és kutatása, nyilvánosan hozzáférhetővé tétele biztosítja a tárgy megfogható és megfoghatatlan örökségének tovább élését, és annak jövőbeli kutatását is lehetővé teszi.⁵⁹

A náznánfalvi zsinagóga titkát a túlélő fadeszkák múltja jelenti. Minden, amit elfednek az évszázados kopás, az idő rétegei, számunkra további kutatómunkát, feltárást jelent. Esetünkben a megismerés gátja a tárgyi források és levéltári dokumentumok korlátozott mennyisége, illetve maga az örökség hordozóinak fájó hiánya. Az erdélyi zsidó közösségek, akiket a náznánfalvi zsinagóga falai egykor maguk közt tud-

⁵⁹ Bennett, 1995. 1–13.; Fejős, 2003. 39–52.

tak, akiknek a deszkák festései, színei örömet hoztak, már nincsenek. Emlékük a deszkák rostjaiban, a festék által megtestesített csodálatos képeiben van. A deszkákra nézve a náznánfalvi zsidó közösség villan eszünkbe, a deszkák szolgálnak hídként emlékükhöz. A megmentett darabok őrzik a falak között elhangzott dallamokat, a közösség arcait, akik rájuk tekintettek. A fazsinagóga a mi jelenünkben mindaddig maradhat titok, amíg képesek leszünk minél pontosabban és hiánytalanul rekonstruálni a zsinagógát és közösségét öröklött forrásaink felhasználásával. Levéltári dokumentumokkal, a zsinagóga belsejéről készített kései fotókkal, analógiákkal és a megmaradt tárgyak együttes felhasználásával az eddig készült legélesebb képet alkothattuk meg. Az ukrán építész kollégák munkája kelthette életre a 3D-s rekonstrukciós videó által a fejünkben újraalkotott zsinagóga épületét. A restaurálás és a rekonstrukció motivációja a náznánfalvi közösség megismerése, emlékének értő gondozása és továbbörökítése.⁶⁰

60 Fejős, 2003. 39–52., 83–92.